

זכרונות מליל הסדר תש"ה במחנה ברגן בלזן

כל מי שהיה ב"מחנה הכוכבים" בברגן בלזן זוכר לטובה את "זקן היהודים" (JUDENAELESTE) במחנה, יוסף (יופ) וייס ז"ל. בניגוד ליהודים רבים אחרים שמילאו תפקידי הנהגה בגטאות ובמחנות - כלפיו מעולם לא היו טענות, ולא נשמעה עליו אף מילה רעה אחת. הוא היה דומה לשוטרי בני ישראל במצרים, שמסרו את נפשם למען אחיהם המשועבדים והנרדפים.

יוסף וייס היה אישיות מיוחדת. הוא היה אמיץ, בעל משמעת עצמית חזקה ובעל תודעת צדק מפותחת. למרות שבתוקף תפקידו הוא התחכך כל יום באנשי ה-SS - הוא נזהר "לשמור מרחק" מהם, ואף הקפיד לא להגיב לבדיחותיהם התפלות. הוא היה בעל כושר ארגון מעולה, חבר טוב, עניו, ידידותי ומאיר פנים כלפי כל מי שפנה אליו, ומעל הכל נשאר אנושי בתנאים התת-אנושיים ששררו במחנה. הוא נמנע מלהפיק רווח אישי מתפקידו וממעמדו, ומסר את נפשו באופן יוצא מן הכלל למען אחיו. יוסף וייס, שנולד בגרמניה בשנת תרנ"ג (1893) וגדל בבית מסורתי חס של תשעה ילדים, היה קשור מאוד למסורת היהודית, ושמר על הגאווה היהודית בכל מצב ובכל התנאים. אחרי עליית הנאצים לשלטון בתרצ"ג עברה משפחת וייס להולנד, ואחרי "ליל הבדולח" עזר וייס לעשרות ילדים יהודים לעבור את הגבול מגרמניה להולנד. שנה וחצי לאחר כיבוש הולנד ע"י הנאצים נעצר, ובטבת תש"ד הועבר לברגן בלזן.

כל אסירי המחנה זוכרים את יוסף וייס מהמסדרים היומיים האינטימיים, כאשר צעד על יד קצין ה-SS שפקד על המסדר. פעמים רבות נאלצו אלפי האסירים, וביניהם חולים וקשישים, לעמוד במשך שעות רבות על מגרש המסדרים בגלל טעות בספירה. במיסדר גם ניתנו מכות. כתב על כך אחי יונה ז"ל ("יסופר לדור" עמ' 114): "המפקד היום-יומי היה סיט לאלפי אסירי המחנה. זכור לטוב מר יוסף (יופ) וייס, סגנו של ראש המחנה, שעשה מאמצים גדולים למצוא היכן הטעות בספירה". המאמצים האלו קיצרו את יסוריהם של האלפים, ואף הצילו חיי אדם. בימים האחרונים של המלחמה, במהלך הנסיעה ב"רכבת האבודה" שיצאה מברגן-בלזן לכיוון מזרח, חלה יוסף וייס אנושות בטיפוס. בכל זאת אחרי שחרור הרכבת ע"י הצבא הרוסי ע"י הכפר טרוביץ במזרח גרמניה הוא הסכים לקבל על עצמו שוב את ניהול העניינים, על אף חולשתו ועל אף פטירת אשתו האהובה. בן דודי ר' שלמה אברהמס סיפר שבטרוביץ ארגן וייס חלוקת אוכל מרכזית, ותורים ארוכים השתרכו כל יום בנקודת החלוקה. הוא, שלמה, קיבל אישור שלא לחכות בתור, בגלל שבבית בו התגורר כולם היו חולים - בהם אחי יונה ז"ל, ויבל"א אחי ברוך ואחותי בלה; אולם אחרי שגם הוא עצמו חלה - לא היה מי שיביא אוכל. אחרי יומיים מישהו בתחנת החלוקה הרגיש בזה ודיווח על כך ליוסף וייס, והוא מיהר להביא בעצמו מצרכי מזון לילדים היתומים החולים, למרות שהיה עדיין חולה וחלש.

גם הרבה יהודים שלא היו בברגן-בלזן מכירים טובה ליוסף וייס, בגלל שבזכות רשימת הנפטרים שניהל במחנה ועליה שמר הם יודעים את תאריך הפטירה של יקיריהם. וייס רשם לא רק את תאריך הפטירה, אלא גם את השעה!
שני בניו של וייס זכו להינצל: בן אחד שהיה עמו בברגן בלזן, ובן אחר שמצא מחבוא אצל גויים בהולנד. הוא התחתן בשנית עם אשה שבעלה נפטר בברגן-בלזן, אח"כ עלה עם משפחתו ארצה והתיישב בירושלים, ובמשך הזמן התמנה למזכיר אירגון הסוחרים בעיר. יוסף וייס נפטר בירושלים בשלהי שנת תשל"ו. תנצב"ה.
השמועה על האדם המיוחד הזה הגיעה גם לגרמניה, והיסטוריון-חוקר גרמני הגר בעיירה אוסקירכן (EUSKIRCHEN) במערב גרמניה, בה נולד וגדל וייס, כותב עליו עתה ספר. הוא הודיע לי שגם הוחלט לקרוא רחוב בעיירה על שמו - רח' JOSEPH JUPP WEISS.

לאחרונה נודע לי שבידי נכדתי של יוסף וייס, גב' עטרה דיין שמתגוררת במושב בן-נון הסמוך לשעלבים, נמצא קלסר גדול וכבד בו מרוכזים עשרות מאמרים, מכתבים ועדויות שכתב בחודשים הראשונים אחרי המלחמה. מצאתי בקלסר עדויות מפורטות על כל אחד מאנשי ה-SS שהיו במחנה, על ניסיונותיו הנואשים של וייס לבטל גזרות רעות ועונשים שרירותיים, ועל התנאים הנוראיים ששררו במחנה, במיוחד בחודשים האחרונים. לעדויות של יוסף וייס יש חשיבות מיוחדת בגלל שהוא היה היחיד מבין האסירים במחנה שלא סולק מתפקידו בהנהלת המחנה אחרי שיוזף קרמר, המפקד הידוע לשמצה של אושביץ, מונה בחורף תש"ה למפקד המחנה.

בין השאר מצאתי בקלסר תיאור ארוך של ליל הסדר תש"ה במחנה ברגן-בלזן, לפני שישים וחמש שנה. התיאור מובא כאן לפני קוראי 'המעין' מתורגם מגרמנית, עם עריכה קלה ומעט קיצורים שנעשו ע"י עורך 'המעין'.

שמואל עמנואל

יוסף וייס ז"ל

"עליך לדבר הערב בכל הצריפים", כך אמרה לי אשתי כשבאתי לבקרה בערב פסח בבוקר בצריפה. "אך מה עלי לומר?", השבתי, "80% מהאסירים חולים ונמצאים בתשישות מוחלטת! אנו חיים עכשיו בהסגר, כמעט בלי לחם - מזה עשרה ימים אנו מקבלים לכל היותר חמישית מהמנות המגיעות לנו. על משהו למרוח על הלחם היבש אין מה לדבר. את הרי יודעת שדיברתי אל הציבור לקראת כל חג ויום טוב, ובחנוכה ופורים אף הכנו חגיגות לילדים, וכל אלו רוממו את נפשם של הצעירים והזקנים כאחד. את זוכרת איך בערב הראשון של חנוכה הודלקו נרות בצריפים וגם בכל החדרים של צריף החולים, צריף הזקנים וצריף היתומים. לא רק האורתודוכסים השתתפו בכך, אלא יהודים מכל הזרמים. זה היה סימן לכח ההישרדות ולרצון החיים של יהודים מעשרות ארצות, הדחוסים בצריפיהם בצורה בלתי אנושית באחד ממחנות הריכוז הנוראים בגרמניה. אך היום, כאשר צריך לומר

'כל דכפין יתי ויאכול' - מה אני יכול לומר? לא ממי, זה קשה מדי. גם אני רק בן אדם. אין לנו כבר במחסנים אף מנת חירום כדי לתת תוספת כלשהי לחולים ולתשושים. אין יותר שום אספקה. אם אדבר, אצטרך לומר גם את הדברים הללו!" - "דווקא משום כך אתה חייב לדבר. דווקא המשפט הזה שאתה מצטט מההגדה צריך להיות הקו המנחה של דבריך!" כך השיבה לי אשתי בדרכה השקטה והמשכנעת-כתמיד. הסכמת.

במשך הערב ביקרתי בכל הצריפים, ואמרתי כדברים הבאים: "אכן פרדוקס הוא לצטט עכשיו את המשפט מתוך ההגדה 'כל דכפין יתי ויאכול', כי כאן ההיפך הוא הנכון: כולנו רעבים, ואנו בהנהלת המחנה לא יכולים להוסיף לכם מאומה. מצב התזונה שלנו מדאיג ביותר. אין בידי לתת לכם לחם, רק במילים אני יכול לעודד אתכם: החזיקו מעמד בחמש הדקות האחרונות הללו, כי אלו הן באמת הדקות האחרונות! גם אם אין אנו קוראים עיתונים ואין אנו שומעים רדיו, אנו מרגישים בזה! אנו שייכים לאותו מיעוט של יהודי אירופה שאולי ישרדו אחרי רצח עמנו. עלינו להחזיק מעמד, כי עלינו להשתתף בקרוב בפעולות התחייה של העם היהודי. ראינו עמים רבים שנעלמו מן העולם, אך לנו, אחרי שתסתיים המלחמה הזאת שבה נפלו כה הרבה קרבנות, עוד תזרח השמש!"

חשתי בהתחלה לומר לאנשים את הדברים האלו; אך כאשר ראיתי עם כניסתי לצריפים שדולקים נרות ורבים משתדלים לקיים את ה'סדר' בקבוצות קטנות, הוקל לי. יכולתי לחוש שכולם חשבו בפנימיותם כמוני. חזרתי על נאומי זה עשר פעמים. כל פעם לאחר שסיימתי שמעתי דברי הסכמה, אצל האשכנזים "אומיין", ואצל הספרדים "אמן".

אותנו הזמינו לעשות את ה'סדר' עם הילדים בצריף היתומים. הופתעתי ביותר, והדבר ממלא אותי גם כעת בכותבי את הדברים גאווה, איך דאגו ה"אבא" וה"אמא" של היתומים, מר יהושע בירנבאום ואשתו, חרף כל ההשפלות והסבל, להכין לילדים 'סדר' על פי המסורת, עם כל ההסברים והקושיות והתשובות. אף קערת הפסח התאימה למנהג, אמנם עם תחליפים שונים במקום המצרכים המקוריים. מקומות הישיבה היו משני צדדים על ספסלים, ומשני הצדדים האחרים ישבו תשעים הילדים על הקומות התחתונות של המיטות בעלות שלוש הקומות. נוסף אלינו הוזמנו גם אלמנתו וילדיו של רב ראשי אחד ויתומיו של רב ראשי אחר שנפטרו מרעב לפני שבועות ספורים.

השירים זומרו; מעולם לא שמעתיים יפים כל כך כפי שנשמעו בפי הילדים הללו. בסוף שרנו כולנו ביחד "לשנה הבאה בירושלים!" נרגשים עזבנו את בית הילדים, כדי לשוב חזרה אל המציאות. הייתי חייב ללכת למשרד כדי לערוך את רשימת השמות היומית של הנפטרים; היום מנתה הרשימה 596 שמות...

★ ★ ★

כהשלמה לדברי מר וייס מובאים כאן דברים שסיפר ר' יונה עמנואל בערב פסח תשמ"ה, בדרשה שנשא בסעודת ברית המילה של נכדו אהרן חננאל, בנו של ר' מרדכי עמנואל. הסעודה נערכה בביתו של ר' יונה מוקדם בבוקר, כדי להספיק לסיימה לפני סוף זמן אכילת חמץ. את הדברים, אותם היא מספרת כל שנה בליל הסדר, העבירה אל הכתב בתו מרים וייטמן (ו"ע"ע "יסופר לדור" עמ' 163). י"ק.

ר' יונה עמנואל זצ"ל

אני רוצה לספר את מה שאירע לי היום לפני ארבעים שנה. את סיפור אותו יום לא הייתי יכול לספר עד עתה. לא סיפרתי אותו לאשתי, לא סיפרתי אותו לילדי, לא סיפרתי אותו לאיש. לא יכולתי. לראשונה אני מרגיש עתה, בברית המילה של נכדי אהרן חננאל נ"י, שאני יכול לספר את אשר אירע באותו היום.

באותו ערב פסח של שנת תש"ה יצאתי מוקדם בבוקר לעבודת הפרך במחנה ברגן בלזן, כפי שיצאתי בכל יום בשנתיים האחרונות. חזרתי בלילה, ליל חג הפסח, שבור ורצוף, כפי שחזרתי שבור ורצוף בכל ערב בשנתיים האחרונות. הייתי בן 19. אבי כבר לא היה בין החיים. אחי הבכור אלחנן כבר לא היה בין החיים. אחי הקטן שלום כבר לא היה בין החיים. אחותי הקטנה בתיה כבר לא הייתה בין החיים. מחנה ברגן בלזן לא היה מחנה השמדה אלא מחנה עבודה, ויהודים מתו מעבודת הפרך, מהקור הנורא, מרעב וממחלות. מאות רבות של יהודים מתו בתקופה זו בברגן בלזן מידי יום ביומו.

הלכתי לצריף של אמי, שהייתה חולה מאוד מאוד, התיישבתי לידה והתחלתי לומר את ההגדה. יין לא היה לנו. מצות לא היו לנו. גם לחם לא היה לנו. דבר אחד היה לנו, והרבה, הרבה, הרבה - מרור! הרבה הרבה מרור בלב! אמרתי בלחש את ההגדה, כשאמי ספק שומעת ספק אינה שומעת את אשר אני קורא. אך כשהגעתי לברכת הגאולה ואמרתי את המילים "כן ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבניין עירך וששים בעבודתך" - הרגשתי שבפעם הראשונה אינני מאמין במה שאני אומר. מישהו מאיתנו כאן עוד יגיע למועדים ולרגלים אחרים? מישהו מאיתנו עוד יראה את ירושלים? מישהו מאיתנו עוד ישמח? פרצתי בבכי, ובאמצע הברכה הפסקתי את אמירת ההגדה...

לו יכולתי לתאר לעצמי באותו ליל סדר של שנת תש"ה שמץ ממה שמתרחש כאן היום, לו יכולתי לדמיין לעצמי שאזכה להגיע לארץ ישראל עם אחותי ושני אחי, שאזכה לחיות במדינה יהודית, שאזכה להקים משפחה, שאזכה לגדל שבעה ילדים, שאזכה להיות לאחר ארבעים שנה סנדק בברית המילה של נכדי בירושלים, לו יכולתי לדמיין לעצמי אך משהו מכל זה - אולי הייתי מצליח לסיים אז את קריאת ההגדה"...

[ו"ע"ע בס' "לפיד האש", תולדות האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג, כרך א עמ' רפב-רפג. י"ק.]